

Anna Emilia Järvinen

Taiteellinen prosessini

LAB-ammattikorkeakoulu
Kuvataide Lappeenranta
Kuvataiteen koulutus

Opinnäytetyö 2020

Tiivistelmä

Anna Emilia Järvinen

Taiteellinen prosessini, 26 sivua

LAB-ammattikorkeakoulu

Kuvataide Lappeenranta

Kuvataiteen koulutus

Kuvanveisto

Opinnäytetyö 2020

Ohjaajat: lehtori Lotta Pyykkönen, LAB-ammattikorkeakoulu, Petri Hytönen, kuvataiteilija

Opinnäytetyössä pohditaan taiteellista prosessia. Pohdinnat perustuvat tekijän päiväkirjamerkintöihini ja vaikka tutkielma on hyvin subjektiivinen, siinä yritetään liittää tekeminen taidehistoriaan käsittelemällä muita taiteilijoita ja vertailemalla heidän kokemuksiinsa, ajatuksiinsa ja tapojaan käyttää materiaaleja sekä värejä, kuin myös symboliikkaa teosten sisällössä.

Taiteelliseksi osuudeksi valmistettiin suuria sekatekniikalla ja kollaasilla toteutettuja maalauksia sekä pienempiä reliefinaamareita keramiikkaa ja muita materiaaleja käyttäen. Teoksissa tärkeiksi elementeiksi sisällön tueksi nousi materiaalien käyttö ja niiden tuoma haptinen kokemuksellisuus.

Tekijän yritys ymmärtää näkymätöntä, väritöntä, muodotonta, sanatonta ajaa häntä tekemään kuvataidetta. Taiteilija tekee taidetta, jotta hänen ei tarvitsisi puhua.

Samalla otettiin pohtimisen alle prosessin aikana vallitseva läsnäolo. Mitä on olla ihminen, mitä on olla tässä ajassa ihminen ihmisenä? Näitä tarpeita tarpeita ja elämään kuuluvia ristiriitoja pohdittiin syvällisemmin. Mietittiin myös kriittisesti mikä olisi hyvä piilotajunnan ja rationaalisen ajattelun suhde tekijän töissä ja miten käyttää tekijän omaa symboliikkaa ja universaalia, jotta prosessin lopputulos olisi kokijalle jollain tapaa ymmärrettävä ja antoisa tai merkityksellinen.

Asiasanat: prosessi, alitajunta, ekspressionismi, haptisuus, ristiriidat, läsnäolo, symboliikka

Abstract

Anna Emilia Järvinen

My Process of Art, 26 Pages

LAB University of Applied Sciences

Faculty of Fine Arts, Lappeenranta

Sculpture

Bachelor's Thesis 2020

Instructors: Ms Lotta Pyykkönen, Lecturer, LAB University of Applied Sciences,
Mr. Petri Hytönen, Visual artist

In my thesis I think about My Process of Art. Reflections are based on a diary and even though my my thesis is very subjective, I try to connect my work with art history by treating other artists and comparing their experiences, thoughts and ways of using materials and colors as well as symbolism in the content of the works.

As an artistic part I make large paintings with mixed techniques and collage, and smaller relief masks using ceramics and mixed techniques. The use of materials and the haptic experientialism they bring to the work are important elements in the works.

My attempt understands the invisible, colorless, shapeless, speechless drives me to do visual arts. I make art so I don't have to talk.

At the same time, I take into consideration the presence that exists during the process. What is it to be human, what is it to be human in this time? I explore these needs and life's contradictions in more depth. I am critically thinking about what would be a good relationship between hidden consciousness and rational thinking in my work and how to use the symbolism, my own and the Universal, so that the end result of my process would be understandable and rewarding or meaningful to the experiencer.

Keywords: process, subconscious, expressionism, haptics, contradictions, presence, symbolism

Sisällys

1	Johdanto.....	5
2	Symboleista ja alitajunnasta	6
2.1	Taiteen tekemisen vapaus	7
2.2	Tunteet työkaluina.....	7
3	Teosten materiaalit ja lähtökohdat.....	8
3.1	Lähtökohdانا luonnostelemattomuus	10
3.2	Kuin maalaus, kuin veistos	11
3.2	Muovailu	12
4	Väreistä.....	13
5	Sisäinen kriitikko	15
6	Teosten teemat.....	16
6.1	Eläimellisyys	17
6.2	Naamari	18
7	Tuntematon tila.....	20
8	Kankaan rajattomuus.....	21
9	Helvetti vai paratiisi.....	23
10	Päätelmät ja loppusanat.....	24
	Lähteet	

1 Johdanto

Opinnäytetyössäni pohdin omaa taiteellista prosessiani. Pohdinnat perustuvat päiväkirjamerkintöihini ja teoreettisesta näkökulmasta pohdin muiden taiteilijoiden tapaa työskennellä, heidän teostensa sisältöä ja heidän ajatuksiaan taiteellisesta prosessista suhteessa omiini. Taiteelliseksi opinnäytteeksi valmistan suuria sekatekniikalla toteutettuja maalauksia sekä pienempiä reliefinaamareita veistämällä käyttäen savea ja sekatekniikkaa.

Olen ehdottoman ekspressionisti ja teen taidetta suurimmaksi osaksi alitajunnasta ja tuntemuksista ja kokemuksista. Minulla on yksinkertaisesti suuri tarve ja palo tehdä kuvataidetta, ja se on ensimmäinen lähtökohtani. Tutkin syvällisemmin näitä tarpeita ja lähtökohtia sekä yllättäviä käännteitä ja siitä, miten ratkaista ne kadottamatta intuitiota kokonaan prosessin aikana. Mietin kriittisesti, mikä olisi hyvä piilotajunnan ja rationaalisen ajattelun suhde töissäni ja miten käyttää symboliikkaa, omaani ja universaalialia, jotta prosessini lopputulos olisi kokijalle jollain tapaa antoisa tai merkityksellinen, teen kuitenkin ihmisenä ihmiselle tätä työtä.

Yritykseni ymmärtää näkymätöntä, väritöntä, muodotonta, sanatonta ajaa minua tekemään kuvataidetta. Teen taidetta, jotta minun ei tarvitsisi puhua. Miten voisinkaan, kun en tiedä sanoja. Vaikka lähtökohtani ovat suurimmaksi osaksi itsekäitä, keino selvitä tässä maailmassa, tapani käyttää materiaaleja ja niiden tuoma haptisuus sekä käyttämäni symboliikka antavat katsojille mahdollisuuden lähteä tarinan viemäksi omien peiliensä kautta. Ehkä löytää jotain, kysymyksen tai vastauksen. Ehkä nauraa tai suuttua.

Samalla otan pohtimisen alle prosessin aikana vallitsevan läsnäolon ja sen, miten pysyä mahdollisemman puhtaana ja rehellisenä omalle luomiselle kaikkien ärsykkeiden sekä vaikutteiden ympäröimänä. Mitä on olla ihminen, mitä on olla tässä ajassa ihminen ihmisenä?

2 Symboleista ja alitajunnasta

Työskennellessäni kiivaasti, yritän päästä asioiden ulkoisen kuoren sisälle. Tässä vaiheessa nopeus on valttia, sillä se ja eräänlainen automaatiokirjoitus maalamalla tai muovailemalla houkuttelee alitajuntaa esille. Työskennellessäni ja teoksissani on paljon sattumaa. Esimerkiksi surrealistit käyttivät sattumaa työkalunaan mielikuvituksensa käyntiin saattamiseen. Myös automaatiokirjoittaminen on tekniikka, jota käytän. Kirjoitan keskeyttämättä, mitä ensimmäisenä tulee mieleen. Juuri niin kuin teen kuvataidettani suurimmaksi osin.

Ihailen Marc Chagallin maalauksia, vaikka joskus ne ovat minusta epäilyttävän lämpimiä ja elon iloa täynnä. Hänestä on kirjoitettu, että hän ei koskaan sukeltanut kokonaan piilotajuntaansa, vaan pysytteli yhdellä raajalla kiinni maassa. (Jaffe 1991, 257). Chagallin lämpimän elämän voiman vastapainona voisi nähdä italialaisen taidemaalarin Giorgio di Chiricon. Hän oli mystikko, joka ei koskaan löytänyt vastauksia kysymyksiinsä. Hän esitti kysymyksen kirjoitettuna omaankuvaansa: *Ja mitä minä rakastaisin ellen arvoitusta?* (Jaffe 1991, 254). Hänen työnsä merkitsevät minulle kauhua ja jotain todella painostavaa tyhjyyttä. Hänen työnsä huutavat, että Jumala on kuollut, kun taas Chagallin töistä en aisti minikäänlaista tyhjyyttä tai pelkoa. Niissä on syvä luotto elämään ja rakkauteen.

Tämän kaltaiset vastakohtat riemastuttavat minua, ja teoksistani löydän nämä molemmat. Olen työskennellessäni kuin lapsi leikkikentällä, samaan aikaan sotkien myös kipua ja ääretöntä pimeyttä näkyväksi. Ristiriidat ja vastakohtat itsessäni ja ympärillä tekevät jokaisesta taiteellisesta prosessista äärimmäisen kiehtovan. Kuten uskon, että myös ilman tätä tietoisuutta en löydä tietä piilotajuntaani. Vain tietoisena voin määritellä töitteni merkityksen ja linkittää sen tähän näkyvään nykyisyyteen ja vain tietoisena sen voivat määritellä myös kokijat itselleen. Kyse on vuorovaikutuksesta. Ja näin ollen alitajunta on mielettömän arvokas.

Piilotajunta on puhdasta luontoa ja luonnon tavoin se antaa lahjoja tulvimalla. Mutta itseksensä jätettynä ja ilman tietoisuudesta tulevaa inhimillistä reaktiota se saattaa (jälleen luonnon tavoin) tuhota omat lahjansa ja enemmän tai myöhemmin tehdä ne tyhjäksi. (Jaffe 1991, 258).

2.1 Taiteen tekemisen vapaus

Mäki kirjoittaa teoksessaan *Näkyvä pimeys* taiteen kokonaisvaltaisuudesta, kuinka se sisältää sanallisen ja sanattoman ja jopa ruumiillisen ajattelun. (Mäki, 2005, 70). Minulle olennaista taiteen tekemisessä on vapaus. Olen riippumaton ja teen, koska rakastan sitä ja jo se on minulle riittävä motiivi. Se on niin suunnatonta ja kokonaisvaltaista ja vapauttavaa, että parhaimmillaan tuntuu kuin räjähtäisin kehostani, atomini juoksentelevat pitkin työpistettä ja sen yli.

Saksalaisen nykytaiteilijan Jonathan Meesen asenne on valloittava ja kunnioitettava. Hänen tapansa tehdä taidetta on leikkiä, ja se muistuttaa jonkinlaista karnevaalia. Kun näin hänen töitään museossa ja hänestä tehdyn haastattelun, tunnistin itsessäni saman riiviökakaran.

Tällainen suloinen, terve uhma oli myös Vilho Lammella, joka sanoi uhman olevan rakkautta ja vihaakin suurempi. Lammen uhma saattoi tosin olla erilaatuista, aikalaistensa pitäen hänen maalauksiaan tikkatauluina, eikä hän muutenkaan saanut arvostusta tai ymmärrystä eläessään, kuin Meesen tänä päivänä. Yhtä kaikki, molempien teoksissa huokuu vimma ja energia ja usko omaan työhön ja taiteeseen ylipäätään. Intohimo ja tarve ovat vahvasti läsnä. Myös minulla ne ovat kaiken taiteen tekemisen perusta ja tietynlainen jääräpäisyys ja kapina tehdä niin kuin itsestä vahvasti hyvältä ja oikealta tuntuu. Uskon sen näkyvän myös kokiolla, kuten näkyy Meesen ja Lammenkin töistä. Se on puhdasta vapautta.

2.2 Tunteet työkaluina

Antti Pietinen esittää teoksessaan *Tunne – antitunne – perimä*, että moderni nykyihminen on vieraantunut itsestään ja on kykenemätön kohtaamaan tunteitaan. Ne järkeillään ja selitetään pois. (Pietinen vuosi, 70.) Ihminen ahdistuu ja stressaantuu, kun yrittää järkeillä elämänsä ja maksimoida nautinnon rahan ja suorittamisen avulla. Yksi asia, mitä järki-ihminen ei voi kontrolloida on kuolema, sitä ei voi ohjelmoida koneeseen. Kuoleman kohtaaminen on vaikeaa ja kuolemanpelko suurin kaikista.

Ihminen ei kuitenkaan pääse tunteistaan, vaikka kuinka kieltäisi ne. Tunteet muuttavat kehoon asumaan ja ihminen pakenee niitä, päihteisiin, työn tekoon, sosiaaliseen mediaan...

Tunnistan itsessäni tämän pakokeinon, minulle se on taiteen tekeminen. Toisaalta samalla käsittelen traumojani näin, vaikka taiteen tekeminen ei ole itsessään terapiaa eikä lähtökohtani tehdä teos ole trauman käsittely. Ikään kuin sivutuotteena olen löytänyt tavan käsitellä ikaikaisia ahdistavia aiheita ja pelkoja ja tuon ne tyyliä kiertelemättä vielä muidenkin näkyville. En selittele ja keksi selitelyjä. Enkä ainakaan tunne kontrolloivani taiteen tekemistä järjellä tai sillä, miten saisin teoksellani yleisön ja mainetta. Olen mieli ja ruumis avoinna, ja se nostattaa teoksen valmistuttua itsehäpeän ja armottoman pieksemisen sisälläni, mutta otan sen vastaan ja kestäen, se saavuttaa huippunsa ja lähtee pois. Myös minä päästän irti.

Suuret tunteet sisälläni, kuten viha, on hieno uudistava luova voima. En saisi tehdä uutta ilman aitoa vihaa.

Tällä hetkellä tekemiseni on jotenkin seesteisempää. Ennen riuhdoin kuin pirun riivaamana ja yritin saada kaiken ulos heti ja samaan työhön. Joitain vuosia ja teoksia on mennyt, ja sen tuloksena olen kärsivällisempi. Enkä enää pelkää niin, että ympäröivä heiluu ja huojuu ja täytyy juosta karkuun joka hetki. Olen hyväksynyt paljon asioita, ja se näkyy ainakin minulle itselleni tiettyinä rauhana töissäni, toki kaiken vimman, uhman ja mielettömän energian keskellä. Tunteet ja kokemukset ovat työkalujani taidetta tehdessäni. Henkilökohtainen elämys ja tuntemus laittavat taiteellisen prosessini käyntiin.

3 Teosten materiaalit ja lähtökohdat

Opinnäytetyöni taiteellista tuotosta varten valikoitui materiaalit, joita olen käyttänyt koko opiskelujeni ajan ja joihin aina ajaudun, vaikka välillä kokeilen myös muuta. Teen pääasiallisesti suuria sekatekniikkamaalauksia kankaalle ja pienempiä veistoksia savesta, puusta ja romusta. Lopulliseen teossarjaan päätyi kaksi

suurta sekatekniikalla toteutettua maalausta ja kaksikymmentäkuusi keramiikka-reliefiä. Työskennellessäni ympärilläni tuoleilla ja lattialla ajelehtii öljy- ja akryyli-värejä, musteita, erilaisia piirtimiä hiilestä tusseihin, liimaa, multaa, tuhkaa, suo-laa, hiuksia, revittyjä vanhoja paperitöitä, tekstejä, kiiltokuvia, leimasimia, pig-menttejä, glitteriä, kiviä, sulkia, vaatteita, kuivakaloja... Lista vaihtelee ja jokainen siirtymä työtilasta pois voi tuoda mukanaan uutta hetken mielijohteesta. Moni ma-teriaali tulee myös hylätyksi mielenkiintoni loppuessa tai todetessani, että idea oli umpisurkea eikä toimi. Pyrin löytämään jokaisen materiaalin oman kielen, sisältö, alitajunta tarvitsee kielen tullakseen ulos.

Olen osittain hylännyt traditionaalisen ilmaisukeinon materiaalien suhteen ja se on tapahtunut luonnostaan impulsiivisuuteni ja uteliaisuuteni myötä, sekä toisi-naan huonon taloustilanteeni kautta. Öljyvärit vaihtuvat hiekkaan ja liimaan, piirrin voi olla puukko tai oksa. On myös taiteilijoita, jotka tarkoituksella vastustivat va-kiintuneita kulttuuriarvoja ja hylkäsivät sen vuoksi ”oikeaoppiset” materiaalit ja ta-vat tehdä kuvataidetta ja näistä syistä heitä saatettiin syyttää tahallisesta rumuu-desta. Näistä yksi esimerkki on Ranskan 1900 -luvun loppupuolen tunnetuimpia taiteilijoita, Jean Dubuffet. En ole osannut koskaan nähdä jotain materiaaleja tai pinnan työstötapaa rumina tai ”väärinä”. Se, etten kiellä itseäni käyttämästä nor-maalista poikkeavia materiaaleja, antaa minusta syvyyttä ja uusia ulottuvuuksia teoksilleni. Tällöin katsomisen tapa laajentuu optisen lisäksi haptiseen, muutkin aistit heräävät katselemaan teosten pintaa ja kokemus laajentuu.

Mediana eritoten maalaaminen on paras tapa työskennellä minulle, koska sillä tavoin pystyn olemaan kaikkein parhaiten läsnä ja toimimaan intuitioni sanele-mana. En pystyisi tekemään näitä aiheita yhtä hyvin muilla kuin nyt valitsemillani ”nopeilla” menetelmillä. Jos tulee ongelma, pystyn ratkaisemaan sen nopeasti, eikä minun tarvitse käyttää paljon aikaa menetelmällisiin seikkoihin. Ne helpottu-vat valitsemisessä medioissa kokemuksen ja oppimisen myötä. Tulee entistä enemmän tilaa mielen ryöpsähdyksille ja kuvan tekemisen sujuvalle jatkuvuu-delle.

3.1 Lähtökohtana luonnostelemattomuus

En juuri koskaan tee kuvaluonnoksia ja työni elävätkin työstön aikana. Usein minulla ei edes ole aihetta tai asiaa ollenkaan mielessäni. On vain tarve ja palo tehdä. Silloin kokeilu ja impulssit lähtevät ohjaamaan ihan alusta asti, esimerkiksi kankaan pohjustamisen aikana. Toinen lähtökohtani on tunne tai tunnelma. Olen huomannut, että suuttumus, ärtymys ja viha ovat mainioita alustoja onnistuneelle, rehelliselle työlle. Puhumisen vaikeus tai sanojen puuttuminen on opettanut minulle suurien tunteiden ja kokemusten valjastuksen taiteelliseen työhön. Kuulostaa itsekkäältä lähtökohdalta tehdä taidetta, mutta on hyvin inhimillistä ja rehellistä. Se, mitä vihani laittaa alulle, voi saada toisen kokijan hymyilemään tai hyväksymään. Viha voi olla alku, lopputulema jotain aivan muuta, ja tämä matka on loputtoman mielenkiintoinen, mutta myös epäkiitollinen selittää katsojalle puhki ja viedä ilo nähdä puhtaammin oman itsensä kautta.

Kolmas lähtökohtani on kaikkein suunnitelluin, tunteen ja konkreettisen asian tai havainnosta tekemisen lähtökohta, johon kuitenkin liittyy vahvasti impulsiivinen tekeminen. Asiat voivat silti päättyä toisin kuin on ajatellut. Toisinaan tulee mieltymys tehdä teos osittain havainnoista, muovailla savesta kasvoja tai piirtää tekoampaat. Välillä tuntuu hyvältä ja raikkaalta keskittyä näkyvistä havainnoista tekemiseen jatkuvan mielen ja alitajunnassa sekoilun sijaan. Yhdistänkin näitä kahta maailmaa töissäni. Figuratiiviset hahmot ja yleismaailmalliset symbolit ovat tartuntakohtia töissäni. Myös musta, toisinaan kierohko huumori on hieno likainen tarttumapinta immerssiiviseen teokseen tai teossarjaan. Näkyvästä havainnoinnista tekeminen jää kuitenkin toisarvoiseksi ekspressiiviselle ja alkukantaiselle tyylilleni. Havainto voi tukea sisältöä, joka pienellä vilkaisulla voi näyttää kaaottiselta, varsinkin pienen työpisteeni sisällä, keskellä kaikkia muita töitäni. Mutta tähänkään en pyri, jos se ei tunnu miellyttävältä. En ole lähtökohtaisesti kiinnostunut teorioista tai hienoista taidepuheista enkä siitä, mikä on muotia taidekentällä juuri nyt. Haluan kuitenkin ymmärtää teoriaa ja sitten heittää sen menemään.

Kuvat 1 - 2 ” Kaikki ne perkeleen kasvuvaiheet ” ja yksityiskohta teoksesta ripustamisen aikana (Järvinen, 2020)

3.2 Kuin maalaus kuin veistos

Veistoksissani on samaa kerroksellisuutta kuin maalauksissani. Minun ei ole vaikea löytää uusia tapoja käsitellä pintaa tai siirtyä sekatekniikkaan enkä ajattele epäonnistumista prosessini aikana. Koen sen olevan vahvuuteni taiteilijana. Teokseni ovat likaisen raikkaita ja syleilen eksistentiaalista kurimustani. Minulla on tarkat aistit ja nopeat aivot, hyvässä ja pahassa, haasteeni on osata pysähtyä tarpeeksi usein. Kyvyttömyys lopettaa tarpeeksi ajoissa voi pilata teoksen todella usein, mutta toisaalta, onko se sitten edes pilalla? Toki teos ei silloin ole enää sama, mutta se on uuden alku. En ikinä heitä epäonnistuneita teoksiani roskeen, keksin niille muuta käyttöä, ehkä kollaasin muodossa. Työpisteelläni valmiit ja keskeneräiset maalaukset, piirustukset ja veistokset asettuvat sekalaiseen sopuun. Maalaus voi olla veistos ja toisin päin. Niissä näkyy aika samalla tavalla, ja viiva niissä on sama. Voisinkin kuvaila, että sekä veistokseni että maalaukseni ovat samaa suurta keskeneräistä piirustusta, kuten teoksessani ”Kaikki ne perkeleen kasvuvaiheet, jossa on yksi suuri sekatekniikkamaalaus ja kolmetoista pientä reliefiä (kuva 1 – 2).

3.2 Muovailu

Päiväkirjastani: Savi tuntuu käsissäni kylmältä ja jäykältä, en osaa päättää onko se kova vai pehmeä materiaali. Repiessäni sitä, se taipuu liikkeeseeni, mutta uunista ulos tullessaan, se on kuin kiven esiaste. Tein ensimmäisen naamarin tätä projektia varten ja tahtini muovaillessa oli aggressiivinen, niin kuin pakon saattamana olisin repinyt löytämäni lihapalaa ravinnokseni, peläten että joku varastaa sen. Hakkasin ja revin ja muovailin nopeassa kiihkossa käsin ilman työkaluja, rystyset työntyi läpi saven vaneerilevylle ja värjäsi harmaata punaiseksi. (Kuvat 3-5)

Kuva 3 - 5. Kuvia työskentelystä (Polojärvi 2019)

Tein heti perään neljä muuta naamaria samasta karkeasta keramiikkasavesta. Siinä oli vahva taistelu tuhosta ja säilyttämisestä, se oli näiden vuoropuhelua, ja lopputuloksena oli viisi äkillisen hurmoksen vimmassa syntyneitä osittain eläinhahmon ja vääntyneen ihmisen kasvojen näköistä naamaria. Myöhemmin raakapolton jälkeen laitoin niihin rakulasitteet, jotka sekoitin itse ja joita lasitteen kuivuttua raaputin hieman pois. Lasite toisinaan peittää meहुkkaan veistojäljen. Raakapolton jälkeen katselin tummia violetteja ja sinivihreitä haljenneita lasituspin-toja. Olin suhteellisen tyytyväinen naamareiden pintaan. Neljä naamareista hajosi, kahdessa se ei haitanut ja kahta liimailin kasaan käyttäen myös muita pol-tossa hajonneita osia kuin niitä, jotka olivat juuri kyseisestä naamarista. Yksikään

naamareistani, joita on nyt yli kaksikymmentä, ei ole kauniita, osa ei myöskään valmiin näköisiä. Toisinaan pidän kaunista liian valmiina ja helppona. Keramiikkateokseni ei ole onnistunut ilman yhtäkään säröä (kuva 6).

Tämä media on myös nopea minulle. Vaikka savi on haastava tavallansa, teen sitä unissakävelijän varmuudella ja käsittelytapani on aika hurja, jos vertaan sitä suurimpaan osaan näkemistäni savitöistä. En edes yleensä pidä lasitetusta keramiikasta, siinä on jotain ahdistavaa ja kliinistä, luotansa työntävää, mutta tästä lajista on moneksi, ja teen teokseni omalla käsialallani. En pelkää rikkoutumista, se on kuin muutkin virheet, ystäviäni ja polkuja uusiin oivalluksiin. Pelko on pelkkä portinvartija taideteosta tehdessä.

Kuva 6. Rakupoltosta tulleita naamareita (Järvinen 2019)

4 Väreistä

Tämän opinnäytetyön prosessin alussa töissäni oli jostain syystä kirkkaampia värejä, melankolisia, mutta puhtaita murrettujen joukossa. Tällä hetkellä työstössä olevissa väreissä maavärit sekä harmaan eri sävyiset esittävät pääosaa. Harmaa sanana on minulle ristiriitainen, mutta sekoittaessani itse erisävyjä ne liekehtivät kuin pohjoisen tähtitaivas kaamoksen aikaan. Muut valitsemani värit: punainen,

violetti, sininen... Ne kaikki löytyvät harmaistani ja luonnosta. En suunnittele väri­valintojani, mutta kulkiessa ulkona kiinnitän huomiota kaikkiin luonnon tarjoamiin sävyihin ja niitä on paljon. Esimerkiksi kiveen kasvanut raudanpunainen sammal ja mädäntymässä olevan puun lukuisat sävyt ilahduttavat minua.

Ekspressionismi väreissä

Olen nähnyt Reidar Särestöniemen maalauksia museossa ja vietin niiden parissa pitkän ajan. Minulle Särestöniemen maalausten arktinen valo on pyhä. Vaikka Särestöniemen värit ovat pohjoisesta luonnosta, niin ne kertoivat myös Särestöniemen omasta emotionaalisesta herkkyydestä. (Hautala-Hirvioja 2008, 79.) Tunnen katsoessani näitä maalauksia, että olen kotona. Koen värit kokonaisvaltaisesti, ja usein niitä löytyy teoksistani runsaasti. Värit ovat ehdottoman tärkeitä, vaikka kausittain miellynkin tekemään mustavalkoista kuvaa piirtämällä tai jollain grafiikan menetelmällä, usein tekemällä monotypiaa tai puupiirrosta.

Tulkitsen todellisuutta henkilökohtaisesti ja niin ollen myös väri­valintani tulevat sisältäni. Toisinaan kaiken lähtökohta voi olla suuri kasa pelkkää öljyväriä, kylmää keltaista ja hieman okraa. Seuraavassa hetkessä saatan sekoittaa liimaan tuhkaa ja suolaa ja hiilen palasia ja laimentaa sen vedellä harmaaksi laihaksi keitoksi. Kausittain väristän värit hohtaviksi punaisiksi ja violeteiksi. Figuurin naama on kalpean vihreä, ja sen alapuolella juoksee keltainen korppi. Työni saatavat olla usein levottomia jo värillisesti, toisinaan taas ne soivat kummaa harmoniaa pienten sävyvalintojen takaa. Nämä rauhallisemmat valinnat voivat ensinäkemältä tehdä teoksistani miellyttäviä ja helppoja kohdata, mutta se ei ole tarkoitus. Minulla ei ole sääntöjä värienkään suhteen, ne vastaavat vain tunneta­soni vaatimuksia.

Ihailen Henri Matissen ja Andre Derainin ekspressiivistä värien käyttöä. Heillä oli niin hurjia sisältä kumpuavia väri­valintoja, että kriitikko Loius Vauxcelles heidän asettaessaan töitään esille Pariisissa 1905 nimellä ”fauves”, villipedot. (Ferrari vuosi, 23). Tällä hetkellä kuitenkin materiaalivalinnat ovat nousseet omassa työ­kentelyssäni väri­valintojen ohii. Olen löytänyt jotain uutta, jotain mitä en osaa vielä sanoittaa, mutta se on jotain todella villiä ja kokonaisvaltaista, monipuolista.

Erityisesti Derainin maisemamaalaukset ovat minulle tärkeitä, ne ovat samaan aikaan äärimmäisen kauniita ja jotenkin pahoinvoivia ja hiljaisia. Niissä on hienoja yksinkertaisia voimaa lisääviä ratkaisuja, paljon vastavärejä rinnakkain. Niissä katse vaeltelee vähän kuin eri materiaaleissa ja tekstuureissa, mutta värien kautta. Aloittaessani vuonna 2013 Limingan taidekoulussa nautin suunnattomasti juuri väriopista, löysin joka viikko jotain uutta, miten lisätä värien kautta voimaa ja tunnetta. Niitä ei muutenkaan puuttunut, mutta yhä tänä päivänäkin pyrin koko ajan löytämään uutta ja kun löydän, tutkin sitä monen teoksen ajan. Tämä upoutuminen väreihin on myös osasy syy värillisesti poikkeaviin kausiini.

5 Sisäinen kriitikko

Kun pysähdyn taiteellisen työskentelyn prosessissa, saatan tuijottaa ja pohtia työtäni päivä- tai kuukausikaupalla. (Tehden samalla jotain toista/toisia teoksia.) Tällöin aiemmin hiljaa ja näkymättömissä ollut kriitikko astuu esille. Kun aiemmin työstäessäni en kyseenalaistanut mitään, ja kaikki oli mahdollista, niin nyt alkaa työn kriittinen vaihe ja ratkaisujen ja valintojen kyseenalaistaminen. En pyri vastaamaan kaikkiin kysymyksiini, en vielä edes todennäköisesti tiedä niitä, mutta esimerkiksi värilliset pohdinnat teen loppuun asti. Onko jokin sävy väärä tai ylimääräinen? Mietin sommitelmaa, onko se häiritsevä, onko se häiritsevä hyvällä tavalla? Pitääkö sitä hioa jotta se tukisi sisältöä paremmin? Tähän kriittiseen pohdintaan liittyy myös vahvasti suuri itsehäpeä. Se on joka kerta läsnä, mutta otan sen haasteena, menen kuvataiteilijana sen yli, ehkä otan jopa syliin. Prosessi hidastuu ja muuttuu, teoksesta riippuen määrittömäksi ajaksi. Fyysinen toiminta pienenee, ja tarkastelen työtä myös oman henkilökohtaisuuden ulkopuolelta. Vaihe voi olla hyvinkin nopea ja helppo tai pitkä ja raskas ja täynnä epäilyjä ja kysymyksiä ilman vastauksia.

6 Teosten teemat

Teostoni sisällössä yhteistä on yritys ymmärtää ja yritys hyväksyä ja olla ymmärtämättä. Ristiriidat ja niiden samankaltaisuus kiinnostavat minua syvästi, esimerkiksi rakkaus ja pelko tai tuho ja kasvu, kärsimys ja nautinto, ja kysymys taiteilijana siitä, miten selvitä taidehistorian paino harteillaan mahdollisimman puhtaana tekijänä. Tekee vain omilla elukan aivoillaan juuri niin kuin tekee. Teoksissani voi huomata lukuisat kerrokset, jotka ovat kuitenkin niissä tavalla, jolla en ole pyrkinyt peittämään alimpia.

Työni tämän prosessin aikana ovat lähteneet abstraktista, on vain värejä ja materiaaleja. Jossain vaiheessa löydän sieltä jotain, joille on nimiä. Tällä hetkellä ne ovat usein ihmisiä, eläimiä tai niiden sekoituksia, alkukantaisia olentoja tai osia niistä, kuten kasvot, joku raaja tai elin. Maalauksiin myös muodostuu merkintä tai maininta taivaasta tai avaruudesta. Voi olla tähtiä ja kuita, revontulia tai pilviä. Avaruus merkitsee alkuainetta, sitä, josta rakennumme ja joksi loputa päädymme kaikki, ikuista kiertokulkua.

Päiväkirjastani: *"Täydellinen kaaos ja sotku, päässäni ja työpisteelläni. Valtava kangas on kuin jättiläisen nenäliina märkänä värikkästä räystä. Todella turhaa materiaalien tuhlausta. Maalimestettä enemmän lattialla ja vaatteissani kuin pel-lavakankaalla. Todella turhauttavaa myös. Mutta tuijottaminen auttaa aina ja muovailu, mitä tahansa voi muovaila, muovailen kangasta, potkin sitä kasaan, vedän ja ryttään, hypin ja konttaan sen ympärillä. Taas tuli kasvot, ehkä."*

Kuva 7 - 9. Teoksen ”Kuollut silmä auki” ensimmäisiä vaiheita, muodonmuutoksia (Järvinen 2020)

6.1 Eläimellisyys

Päiväkirjastani: Kun lattialla makaavan ison kankaan ensimmäinen liima-vesipohjustus oli kuivunut, luovuuteni otti pedon muodon, eikä kyseessä ollut enää halu tehdä taidetta, vaan kyseessä oli puhdas pakko. Kaadan lasipurkista kankaalle kankaan kuivumisen aikana sekoitettua väriä, johon olin lisännyt hiekkaa ja suolaa lisäämään rakennetta. Katsoin siniharmaata lammikkoa ja vetelin sitä joka suuntaan isolla pensselillä, joka oli teipattu harjan varteen kiinni. Vieressä seinällä roikkuva maalaukseni muuttui myös, koska maaliroiskeet valloittivat sen alaosan. Seuraavaksi kaadoin kankaalle liisteriä, mediumia, valkoista ja sinistä akryyliä sekä härän veren punaista mustetta. Tässä vaiheessa liikeratani ei ollut niin suuri ja sekoittelin ja maalasin värit yhdeksi sävyksi käsilläni kankaalle edellisen sävyn vierelle ja päälle.

Teoksen nimi tai päämäärä ei ollut selvillä vielä tässä vaiheessa, valmistuttuaan se valikoitui opinnäytetyö näyttelyyn. Tunnelma, lihallisuus ja kehollisuus sen sijaan olivat läsnä alusta asti, kuten kaikissa muissakin teoksissani (Kuva 7 – 9).

Olen käyttänyt kaksikymmentä metriä reilu kaksimetristä pellavakangasta tämän prosessin ajan, ja suurimmaksi osaksi pohjalle on lähtenyt ilmestymään irvokkaita ihmisen ja eläimen kasvoja. Osa on selkeämpiä, lihallisempia ja osa ikään kuin eri tilassa tai vaiheessa ja eri olomuotoa. Hahmot liikkuvat tuolla ja täällä, ne ovat matkalla ja osa täysin pysähtyneitä. Teosteni hahmot, kasvot ja naamarit ovat kuin otoksia videonauhalla, johon olen pystynyt taltioimaan näkymätöntä ja sanatonta. Rujot figuurit aiheuttavat ensimmäisenä ehkä ahdistusta ja väkivallan tuntua, vaikka niissä ei suoraa toimintaa ole, lukuun ottamatta toisinaan rakenteellista väkivaltaa sivuavia tarinoita, joita tulee ylhäältä käsin yhteiskunnassa.

Francis Baconin Paavi -aiheiset maalaukset kuvaavat rakenteellista väkivaltaa selkeästi, minulla toistuu tasaisin väliajoin kristinuskon symbolit, johtuen varmasti osittain siitä, että olen uskonnolliselta alueelta kotoisin. Ne eivät minusta pelkää ole väkivaltaisia, niissä on jopa lämpöä, turvaa ja myös huumoria mukana. Tässäkin toistuu taas ristiriidan kiinnostavuus. Toisaalta minua on peloteltu kiihastusteen joutumisella, toisaalta muistan isoäitini lempeät rukoukset. Pohdin

ihmisen tapaa pelastua ja selviytyä. Usko tai uskoon tuleminen on monesti ratkaiseva tekijä, kuten myös pelko rakkaan menettämisestä. Nämä ovat pieniä hetkiä ja kohtauksia töitteni lukuisissa kerroksissa. Siinä mielessä myös kauhu tai pelko on läsnä, kun ihminen on pelosta suunniltaan ja yksinäinen, on luonnollista hakea jotain, johon turvata ja uskoa. Symboliikka, jota käytän, kuten sädekehä tai jotkin eläimet kuvaavat uskoa ja elämän pyhyyttä, eivät mitään tiettyä uskontoa tai jumalaa. Mahdollinen väkivallan tuntu töissäni ei kuvaa tahallista ja välitöntä ihmisten välistä vääryyttä.

6.2 Naamari

Naamarilla voi peittää henkilöllisyyden tai piilottaa itsensä reaktiona pelolle tai häpeälle. Naamarin takaa voi olla helpompi toimia ja tarkkailla. Teossarjani naamareita sisältää aika jäsentyneitä ihmisen kasvomuokaelmia, sekä ikään kuin ihoon kiinni kasvaneita, sulaneita ja murjoutuneita riekaleita ja jo eläimeksi muodostuneita kappaleita. Tähänkin yhdistyy ajan kulumisen. Aika lähtee pelosta, piiloutumisesta, tuntemattomasta (kuva 10 – 14).

Opinnäytetyöni taiteellisen osion yksi osa on joukko eläimellisiä naamareita. Ne voisi nähdä eräänlaisina toteemihahmoina tai voimahahmoina. Ne ovat puoliksi ihmisiä ja polveutuneet eläimistä. Ne ovat välittäjiä, kuten shamanistisissa luonnonuskonnoissa shamaanilla oli voimaeläimiä apuna, kun hän matkasi henkien maailmaan transsitilassa. Eläin on osa luontoa, eikä se ole hyvä eikä paha.

Naamari voi olla myös jumala, henki tai demoni. Tein monta kymmentä kappaletta naamareita noin puolen vuoden ajan, työstin niitä monta kertaa viikossa ja luonnollisesti niissä näkyy oma henkilökohtainen elon kulku, tunteet ja kokemukset minulle itselleni. Niillä merkityksillä ei tarvitse olla merkitystä teosten katsojille ja kokijoille.

Tässäkin on siis hämmentävän hieno ristiriita: naamari voi symbolisoida ulkopuolisuutta ja yksinäisyyttä, toisaalta symbolisoida yliluonnollisen olennon läsnäoloa, jonka avulla ihminen saa tämän hahmon ominaisuuksia. Vaihtoehtoisesti se voi

olla täysin luonnollinen olento. Mitä se sitten kenellekin on, vai onko jotain ihan muuta tai yhtään mitään, siihen en halua puuttua selittelemällä liikaa.

Kuva 10 - 13. Osa valmiista naamareista, teossarjan nimi on "Varjoni neljä jalkaa" (Järvinen 2020)

Kuva 14. "Varjoni neljä jalkaa" -teossarja (Järvinen 2020)

7 Tuntematon tila

Töissäni usein toistuu jonkinlainen neliö tai kuutio, jossa on figuuri tai osa hahmosta, joka juuri mahtuu siellä olemaan ahtaasti. Sellainen löytyy molemmista näyttelyyn päätyneistä maalauksistani jollain tasolla, huomaa sitä tai ei. Olen verrannut itseäni neliöön, jonka pitäisi läpäistä ympyrä. Jos haluan läpi, jää paljon tilaa käyttämättä, tuuli pääsee läpi ja heilahdan pois. Jos taas yritän survoutua, joutuisin tuhoamaan kulmat. Niin kuin osa minusta olisi hyväksyttävää ja määrättyä oikeanlaisuutta ja osa ei.

Kuutio tai neliö tai niiden tapainen voi olla myös talo, koti tai kuutio voi olla vaikka vankila tai sairaala. Se voi olla yksityinen tai julkinen. Niissä saa olla rauhassa tai niissä voi olla kameroita valvomassa. Kuutio on myös mielentila. Sen sisällä olevaa hahmoa ympäröi kummallinen kauhu, jolle ei ole selitystä tai ratkaisua. Kun aikoinaan tutustuin Francis Baconin maalauksiin, tunsin suurta iloa ja lohtua koikiessani hänen teosten suuren todellisen lohduttomuuden ja sen, miten se oli kuvattu. Se vain on, elämässä on sitä. Elämä on kärsimystä ja tuska on totta ja tuo kuutio on välttämätön, kun tarvitsee eristyksen, kun hajoaa ja rakentuu, kun tekee taidetta.

Intuitio

Tällaisessa tilassa toimiminen on raskasta ja heittäytyminen vaatii psyykkistä ja fyysistä voimaa. Teosta ajatellessani en tiedä, mitä teen. Hapuilen kohti jotain. Se vaatii heittäytymistä. Prosessi on täynnä yllätyksiä. Saavuttaakseni tämän, tarvitsen sen kuution ympärilläni, minun täytyy saada olla yksin prosessin aikana ja en mielelläni käy vuoropuhelua katsojan kanssa, ennen kuin olen käynyt jokaisen matkan loppuun asti.

Kuva 15 - 17. Työskentelyä. (Polojärvi 2020)

Myös prosessin aikana sattuneet ongelmat jättävät jälkensä teoksiin. Työskentelytilojen pienentyessä olen aika-ajoin joutunut selkä seinä seinää vasten jo teosteni kasvavan koon puolesta. Olen kävellyt töitteni päältä myös siitä syystä, että en ole onnistunut hyppäämään lähes kolme metriä suoraan paikoiltani teoksen yli (kuva 15 -17). Myös muut ihmiset ovat syystä tai toisesta kulkeneet kesken-eräisen maalaukseni päältä, olen todistanut itse tilannetta kolme kertaa, ainakin kaksi niistä oli vahinkoja. Teos ei ole vaurioitunut yhdestäkään askelmasta, mutta ainakin kerran se on aiheuttanut minussa ärtymystä, nähdessäni työpisteellä työssäni selvän polun, useamman askeleen, jotka on tullut likaisista kengistä.

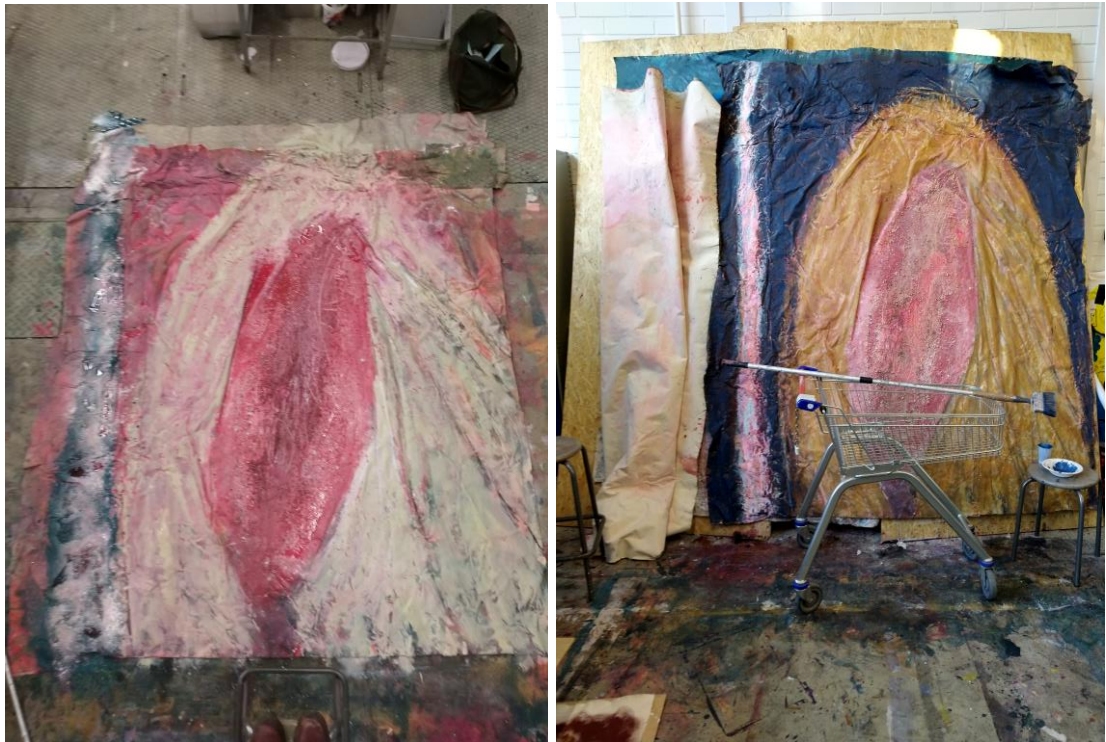
8 Kankaan rajattomuus

Päiväkirjastani: Nostin työni seinälle, se varisi ja värisi. Halusin kulkea sinne, se oli ällöttävä ja ahdistava ja turvallinen. Maassa loikoili hiekkaa ja kimalletta, kun sain kankaan naulattua vaivoin seinälle. Se oli huumaava, mutta huono. Otin teoksen alas ja vein sen takaisin työpisteelleni. Löysin a1 koon huonoja papereita paikaltani, jossa kangas oli maannut. Päätin liimata ne teoksen yläosaan ja vahvistaa niittipyssyllä ja liimalla.

Näin sain aikaan, maalaten ja muovailen, taivaanrajan, revontulia ja niittipyssyn niittien tekemiä tuikkivia tähtiä. Samaan aikaan maalauksen vasemmalla puolella

ollut puu vääntyi oikealle tehden siitä ehkä hirsipuun, tai merkin tämän ja ylisen rajalle. Voisi se olla myös neliö. Raja tosin ei ole suljettu. Teos alkaa valmistumaan ja saa myöhemmin ripustaessani sitä taidemuseon seinälle nimen ”Kuollut silmä auki”.

Jos työni alkaa kaksi metriä kertaa kaksi metriä palasta kangasta tai paperia tai kahden kilon kasasta savea, todennäköisesti ne kasvavat, joskus myös pienenevät. Sisältö venyy ja tiivistyy jokaisen lähdön ja paluun jälkeen. Sisällön syvin kokemus on koko ajan läsnä, mutta aika kuluu, aika tekee kerrokset. Mennyt kamppailee tämän hetken kanssa. Kuva 18 – 19).

Kuva 18 - 19. Tässä vaiheessa ”Kuollut silmä auki” -teos on jo saanut laajennusta kankaista, jotka niittasin ja liimasin jatkoksi, myös kasvot tai sukupuolielin on alkanut ilmestymään kankaalle, ja tämän jälkeenkin työ vielä kasvoi korkeutta ja sai muutoinkin syvyyttä ja lisämerkityksiä lisää (Järvinen 2020)

9 Helvetti vai paratiisi

Ihmisen paradoksaalinen ristiriita.

Bonelius (2004, 48) kirjottaa kirjassa *Mystiikan avaimet elämästä* matkana, kuinka lapsuuden paratiisiin palataan aikuisena, sitten kun on kyvykäs olemaan sitä mitä on. Näiden kahden paratiisin välissä on pelko.

Aikojen saatossa moni taiteilijana on pyrkinyt lapsenomaiseen luomiseen, kuten esimerkiksi Picasso puhui pyrkimyksistään siihen. Eihän varmaan ole lasta rehellisempää tekijää. Lapselle riittää se mitä nyt on, lapsi ei selittele. Lapsi ei käytä naamioita suojaksi tai esittääkseen muuta kuin on.

Vaikka hahmot töissäni eivät tällä kertaa olleet olleet lapsia, ainakaan selvästi, koen niissä olevan samankaltaista lapsenomaista välittömyyttä ja mutkatonta olla olemassa rehellisesti juuri niin, kuin sinä hetkenä on ollut, selittelemättä, myös pelon ja avuttomuuden kanssa. Kaiken mitä tällä hetkellä on. Ne ovat ennakkoluulottomia poimintoja elämästä. Hahmot eivät peittele tarinaansa eivätkä paljasta pintaansa. Ne ovat rujoja ja rumia ja vereslihalla. Se on sitoutumista hetkeen.

Kuolema hahmona on töissäni lempeä, mutta ei yhtä selkeä kuin esimerkiksi Hugo Simbergin, joka on varmaan Suomen tunnetuin kuoleman fyysisen muodon kuvaaja, kiltti luurankohahmo. Minun töissäni ei ole useinkaan kalloja. Kolmannen osaan taiteellista tuotostani kankaalle ilmestyi jonkinlainen sarkofagia muistuttava käärö, jonka alapuolella on taas jonkin tapainen arkku, kuutio ja sen sisällä vielä siittiötä muistuttava kultainen roiske. Muutos ja matka ovat yhtä lailla läsnä, kuin syntyminen ja kuolema. Teoksen nimeksi tuli ”Kaikki ne perkeleen kasvuiheet”, ja maalauksen lisäksi ripustin kankaan alapuolelle joukon noin nyrkin kokoisia naamareita. Tämä on teoksistani rauhallisin ja tosi tummanpuhuva. Se käy vuoropuhelua vastakkaisella seinällä olevan kirkuvan värisen ”Kuollut silmä auki” -työn kanssa (kuva 20 – 21).

Kuva 20 - 21. "Kaikki ne perkeleen kasvuvaiheet" ja "Kuollut silmä auki" -teokset ripustettuna Imatran taidemuseolle (Järvinen 2020)

10 Päätelmät ja loppusanat

Kaiken kaikkiaan teokseni kuvaavat normaaleja asioita ja mystiikkaa, elon ihmeitä, ristiriitoja ja pyhyyttä.

Tämä opinnäytetyön tekeminen oli antoisaa ja opettavaista. Sinällään mikään ei ollut erilaista, työskentelin kuten aina. Kehittymistä toki tapahtui, kuten aina kun on valmis työskentelemään ja näkemään vaivaa ja laittamaan itsensä likoon. Myös kirjottaminen on kuulunut työskentelymetodeihini. Haastetta toi toki kirjallisen osuuden teknilliset seikat ja tekstin asiallisuus. Murre ja kiro sanat jäivät päiväkirjaani ja erilaisiin lippulappuihin, joihin merkkasin ylös ajatuksiani päiväkirjani ollessa liian kaukana tai hukassa. Tekstin loogisuutta piti aika ajoin tutkiskella kriittisesti ja rankasti, innostuin todella usein tarinoimaan ja rönsyilemään. Pystyn jäsentelemään pyrkimyksiäni taiteilijana nyt hieman paremmin.

Jonkinlainen uusi taso yksinäisyyden pohdinnassa ja sitä kautta läsnäolossa nousi prosessin myötä esille. Tarvitsemme toisiamme ja parasta, mitä voimme toisillemme ja myös itsellemme antaa, on läsnäolo ja hyväksyntä. Koen, että ihmiset eivät enää anna läsnäoloa toisilleen, jostain syystä sen sijaan uppoudutaan puhelimeen tai muuhun vastaavaan. Olen aina kokenut eläväni täysin väärässä ajassa ja kokenut itseni tässä hetkessä ulkopuoliseksi muihin ihmisiin verrattuna. Tulen siis jatkossakin peräänkuuluttamaan näitä samoja teemoja taiteellani. Tulen työskentelemään omista subjektiivisistä kokemuksistani ja alitajunnastani käsin isosti ekspressiivisesti ja lapsenomaisen uteliaasti sekä rakkaudellisen uhmakkaasti, unohtamatta jättää kokijalle tilaa hänen omille tulkinnoilleen, joiden yhä edelleenkin ei tarvitse olla samoja kuin minun.

Olen vielä hieman pyörällä päästäni, mitä tuli taas tehtyä, mutta aion jatkaa heti siitä, mitä jätin opinnäytetyönäyttelyyn Imatran taidemuseolle. Taiteen tekeminen ja sen prosessi ovat loputon taivas, välillä myös suo, tietenkin.

Lähteet

Bonelius, E. ym. (toim.) 2004. Mystiikan avaimet. Ihminen. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Hautala-Hirvioja T, 2008. Reidar Särestöniemi – Arktisen luonnon ja kulttuurin kasvatti. Sisäisen silmän vähän tunnetut värit. Helsinki: ArtPrint Oy.

Jung, C., Jaffe, A. ym. (toim.) 1991a. Symbolit piilotajunnan kieli. Symboliikka kuvaamataiteissa. Helsinki: Otava.

Jung, C., Jaffe, A. ym. (toim.) 1991b. Symbolit piilotajunnan kieli. Symboliikka kuvaamataiteissa. Helsinki: Tammi.

Jung, C., Jaffe, A. ym. (toim.) 1991c. Symbolit piilotajunnan kieli. Symboliikka kuvaamataiteissa. Helsinki: Tammi.

Mäki, T. 2005. Näkyvä pimeys. Taiteen tehtävästä ja riippumattomuudesta. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy.

Pietinen, A, 1999. Tunne, antitunne, perimä. Huhmari: Karprint 1999.

Ferrari, S, 2000. 1900 -luvun taide. Tammi.

Järvinen, A. 2019. Kuvataideopiskelija. LAB-ammattikorkeakoulu. Lappeenranta. Valokuvat 1 – 2, 6, 2019

Järvinen, A. 2020. Kuvataideopiskelija. LAB-ammattikorkeakoulu. Lappeenranta. Valokuvat 7 – 9, 18 - 21. 2020.

Polojärvi, K. 2020. Kuvataideopiskelija. LAB-ammattikorkeakoulu. Lappeenranta. Valokuvat 3 – 5. 2020.

Polojärvi, K. 2020. Kuvataideopiskelija. LAB-ammattikorkeakoulu. Lappeenranta. Valokuvat 15 – 17. 2020.